

De KW-lijn: Nutteloos in het verleden, nuttig in het heden

*Koenraad Demarsin, Koen Berwaerts,
Tim Deleu, Julien Cannaerts & Tom Sels*

Inleiding

In de aanloop naar de honderdste verjaardag van het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog worden allerlei herdenkingsacties op het getouw gezet. Daarbij gaat bijzondere aandacht uit naar het oorlogserfgoed uit die periode. De Tweede Wereldoorlog is een stuk dichterbij en het erfgoed ziet er ook anders uit. Daarvan zijn het niet de grote loopgravenstelsels, maar wel de forten en bunkerstellingen die de aandacht trekken.

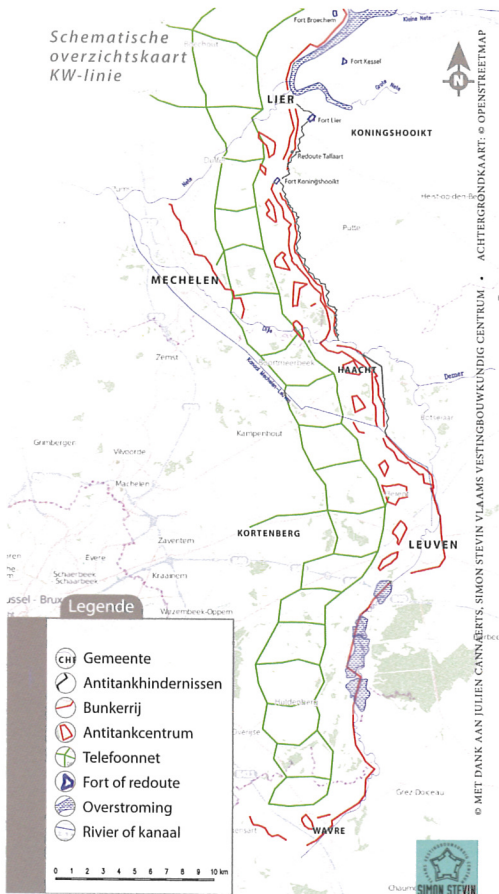
Of beter, ze vallen net níet op. De honderden bunkertjes die over heel België verspreid liggen, zijn weinig bekend. Dat heeft zeker te maken met de versnippering van dit erfgoed en het feit dat het maar weinig gevechtsdagen heeft gekend. Aan de hand van de verdedigingslijn tussen Koningshooikt en Waver, en in het bijzonder een educatief, toeristisch project daaromtrent, wil deze paper een bijdrage leveren aan een visie op de omgang met dit erfgoed.

Historiek en uitzicht

De mobilisatie en de rol van de KW-lijn

Om haar grondgebied te behoeden voor een mogelijke inval uit het oosten, bouwde de Belgische staat een verdedigingsnetwerk uit dat uit verschillende bunkerstellingen bestond.¹

Vanaf de Duitse grens wordt als derde stelling de hoofdweerstandstelling of KW-lijn tussen Koningshooikt en Waver gebouwd, met een verlenging tot aan het Albertkanaal en tot Namen². Als laatste toevluchtsoord

Verloop van de K.W.-Lijn van Koningshooikt (en aansluiting tot het Albertkanaal) tot Waver. (Leuven, R.L.D. v.z.w. en Julien Cannaeerts)

zou het bruggenhoofd Gent dienst doen.

Na de verkenningen, vanaf 1938, begonnen privéfirma's in 1939 met de bouw van de lijn. Met de Duitse inval op 10 mei 1940 was de hindernis nog niet helemaal klaar, ondanks het reeds voltooide werk.³

Enkele dagen na de inval van het Duitse leger waren de Belgische troepen genoodzaakt de oostelijke stelling te verlaten en zich samen met de Britse troepen op de KW-lijn terug te trekken.⁴ Gedwongen door de snelle Duitse opmars besloot het geallieerde opperbevel vrij snel de stelling op te geven en de troepen richting Gent terug te trekken.⁵

Vanaf dan was de stelling functioneloos. Tijdens het verdere verloop van de oorlog besloot het Duitse leger om de bunkers dicht te metselen en de metalen tankhindernissen te hergebruiken op de kusten van Normandië.⁶ Aan het eind van de oorlog kreeg een aantal bunkers een kort tweede leven als schuilplaats tegen bombardementen. Ondertussen

werd uit de meeste bunkers het metaal (deuren, luiken, affuiten enzovoort) verwijderd, waardoor vandaag maar zeer zelden een intacte en volledig uitgeruste bunker aangetroffen wordt.

Uitzicht van de bunkerlijn

De bunkers vormden slechts de ruggengraat van de verdedigingslijn. Als eerste aan vijandelijke kant bevonden zich de verschillende tankhindernissen (Dijle en Nete met overstromingsgebieden, het kanaal Leuven-Mechelen of de tankgracht van Haacht). Naast 'natuurlijke' hindernissen werden ook andere hindernissen gepland, zoals railvelden, tetraëders en hekwerken van

Cointet-elementen die de bunkerlijn in oostelijke richting voorafgingen. Van deze laatste soort hindernis zijn enkel nog de ankerpalen in velden en langs wegen bewaard.

De tankhindernissen werden, afhankelijk van hun sterkte, door een of twee bunkerrijen onder schot gehouden. Rond verkeersknooppunten en op strategische hoogtes werden 'antitankcentra' uitgebouwd die eveneens uit verdedigingsbunkers bestonden. De bunkers zelf bestonden meestal uit twee schietkamers (soms een of drie) waarin een machinegeweer gemonteerd kon worden.

In de diepte was de bunkerlijn voorzien van een telefoonnetwerk dat bestond uit twee parallel ingegraven telefoonkabels die op ongeveer drie kilometer afstand van elkaar liepen en die regelmatig door dwarskabels verbonden waren. Op deze knooppunten werden verbindingsbunkers gebouwd die als commandopost gebruikt konden worden, terwijl tussen deze verbindingsbunkers zowel op de hoofd- als de dwarskabels nog kleinere 'connectiekamers' stonden.

Perceptie van en omgang met de KW-lijn

Hoewel er bunkers verdwenen zijn, bleven de meeste bewaard. Ook van de ankerpalen zijn verschillende exemplaren te vinden. Als we dit militaire erfgoed willen bewaren en de herinnering eraan levendig willen houden, dan moeten we eerst een antwoord vinden op de volgende vragen: spreken de restanten van de bunkerlijn voor zichzelf of is de kennis erover eerder gebrekkig? Hoe worden deze restanten gepercipieerd (belangrijk, nuttig, onbelangrijk, hinderlijk ...)?

Perceptie

We beschikken over een aantal gegevens over de kennis en de perceptie van de KW-lijn (zie verder). Aan de hand van deze gegevens is het mogelijk de verschillende opvattingen naast elkaar te zetten en zo de mogelijkheden maar ook de de moeilijkheden op te lijsten.

In 2009 werd een kort interview afgenomen bij 167 personen, ingedeeld naar leeftijd in vier evenredige groepen. Ongeveer de helft was afkomstig uit de streek rond de linie, de andere helft uit heel België. De resultaten van die interviews zijn schematisch weergegeven in tabel 1. Uit het onderzoek blijkt dat de KW-lijn vrij onbekend is. De tankgracht van Haacht is echter beter

bekend.⁷ De geringe kennis is niet noodzakelijk aan desinteresse te wijten, want zodra een aantal geïnterviewden wist waar die verdedigingslijn voor stond, vonden ze het de moeite waard om de lijn als relict te bewaren.

Bekendheid van de verschillende aspecten van de KW-lijn bij de geïnterviewden.

VRAAG	JA	NEEN	VERKLARING
Naam KW-lijn bekend	44	123	De mensen die vertrouwd zijn met de eigenlijke naam zijn vooral te situeren in de leeftijdscategorie 65+.
Vertrouwd met andere namen van de KW-lijn (Dijlestelling, IJzeren Muur ...)	87	80	Globale verdubbeling, het sterkst bij leeftijdscategorieën -30 en 65+. Vooral studenten blijken procentueel gezien het meest vertegenwoordigd te zijn.
Oorsprong & doel van de KW-lijn (situering in tijd & ruimte)	60	107	Twee derde van de categorie 65+ kan de KW-lijn in meer of mindere mate situeren. Van de jongere ondervraagden weet maar een kwart de linie te plaatsen in tijd en/of ruimte.

Op de Knack-website vonden tegenstanders van de bescherming de bunkers echter lelijke, hinderlijke getuigenissen waarin veel kapitaal was gestoken, maar die van weinig militaire, en later toeristische waarde bleken te zijn. Voor de voorstanders daarentegen is de historiciteit die van de bunkers uitgaat veel belangrijker dan hun esthetische of economische waarde.⁸

Omgang

De voorbije vijftig jaar veranderde de attitude ten opzichte van de bunkers grondig.

Na 1945 dienden de bunkers geen enkel defensief doel meer, waardoor de constructies jarenlang aan de vergetelheid en de natuurelementen overgeleverd werden.⁹ Het was echter deze verwaarlozing die de ideale omstandigheden schiep om een deel van de verdedigingslijn weer onder de aandacht te brengen, zij het eerder uit overwegingen van natuurbehoud. Rond de tankgracht van Haacht begonnen in de jaren negentig van de vorige eeuw

natuurliefhebbers het verwaarloosde gebied te onderhouden.¹⁰ Met deze nieuwe aandacht kwam ook het verloren stuk erfgoed in een nieuw daglicht te staan. De tankgracht is inmiddels een beschermd monument¹¹ en zijn aanwezigheid wordt niet meer als nutteloos, maar eerder als een functionele drager van natuur beschouwd.

Op enkele uitzonderingen na zijn de meeste bezitters, gebruikers en omwonenden van de bunkers wel degelijk geïnteresseerd in de bunkers. Eigenaars kennen vaak nog een verhaal uit eigen ervaring of van horen zeggen, of laten met gepaste trots hun kennis over het functioneren van de bunker blijken. De meeste eigenaars en omwonenden vinden de aanwezigheid van de bunker bijgevolg ook niet problematisch.

Deze goodwill ten opzichte van de bunkers in privébezit is voor de meeste eigenaars echter wel aan voorwaarden verbonden. De meeste eigenaars zoeken een nuttige functie voor hun bunker, aangezien ze vaak hinderlijke constructies blijven. Vaak worden de bunkers dan ingericht als jeugdlokaal, tuinhuisje, rommelhok, opslagplaats enzovoort. Soms dienen zij als basis voor een andere constructie (duiventil, boomhut).

Ondanks hun historisch belang vinden verschillende eigenaars ook het uitzicht op de bunker hinderlijk, waardoor zij de bunker door beplanting (of een enkele keer door een garagepoort) aan het oog trachten te onttrekken.

Omgang met de bunkerlijn: toekomstperspectief

Bewaring

De getuigen die de Tweede Wereldoorlog bewust meemaakten worden almaar schaarser. Daarom dringt de nood aan bewaring en ontsluiting van de overblijfselen uit deze periode zich op. Maar wat moet er dan precies bewaard worden, en wat houdt die bewaring dan concreet in?

In de Commissievergadering voor Leefmilieu en Natuur, Landbouw en Visserij, Plattelandsbeleid en Ruimtelijke Ordening en Onroerend Erfgoed van 6 november 2008 uitte toenmalig minister Van Mechelen de volgende visie op de KW-lijn: *Tot nu toe werden vooral individuele bunkers beschermd.... Door dit planologisch ruimer aan te pakken, stappen we af van het monumentsgewijze klasseren van één bunker. We willen een bescherming op hoger niveau realiseren via planologische aanpak.*¹²

In onze aanvraag bij het Forum voor Erfgoedverenigingen vzw voor de subsidiëring van het educatief-toeristische project (zie verder), in het kader

van de oproep '10x10.000 euro', stond deze wens ook nadrukkelijk vermeld. Een bewaring is immers enkel zinvol als daarbij de totale samenhang (van bunkers en andere restanten) bewaard blijft en opnieuw beklemtoond kan worden. Een effectieve bewaring kan echter niet zonder een bewarende maatregel, waarvoor een algemene bescherming van de bunkerlijn een logische oplossing lijkt.

Functie van de bunkers en hedendaagse omgang

Behoud en onderhoud

Het grote aantal bunkers (ongeveer 420) en geassocieerde elementen maken een realistische visie op het behoud en onderhoud noodzakelijk. Een strikte bescherming (herstel in oorspronkelijke toestand, beperkingen voor gebruik enzovoort) is erg duur. Bovendien heeft zulke bescherming maar weinig nut voor het beoogde doel: de herwaardering en herontdekking van de lijn en de

Ankerpalen waaraan de ijzeren Cointet-elementen bevestigd werden (Leuven, collectie Werkgroep K.W.-stelling)

verhoging van de betrokkenheid tot het erfgoed. Indien de eigenaar immers strenge beperkingen opgelegd wordt, dreigt hij zijn interesse te verliezen waardoor de bunker verwaarloosd wordt.

Daarom is een 'flexibele' bewaring van de bunkerlijn meer aangewezen. Hieronder kan de bewaring van al de nog aanwezige elementen van de lijn verstaan worden (bunkers, geassocieerde elementen en attributen), waarbij vooral de huidige toestand primeert. Met het oog op de ontsluiting hoeven dan slechts enkele bunkers in hun oorspronkelijke toestand hersteld te worden.

Functie in een hedendaagse context

Een van de kritieken op een bescherming van de bunkers is een verdere investering in deze 'nutteloze' bouwwerken. Een minimale bescherming houdt met dit argument rekening. Naast de enkele voorbeeldbunkers lijkt voor het merendeel van de bunkers een restauratie naar de oorspronkelijke toestand immers niet wenselijk. Voor deze 'stille getuigen' lijkt een hedendaagse invulling de meest haalbare kaart, waarbij hun hergebruik hun voortbestaan garandeert.

Een aantal bunkers werd slachtoffer van brand, graffiti enzovoort. Voor sommige van deze grotere bunkers kan een nieuwe (flexibele) functie een oplossing zijn. Bunker C 3 in Herent kreeg zo een nieuwe bestemming als winterverblijfplaats voor vleermuizen, met aandacht voor het cultuurhistorische aspect. Zo werd een replica van de originele deur geplaatst. Ook bunkers die nu niet gebruikt worden, kunnen in aanmerking komen voor zulke verblijfplaatsen. Daarnaast zijn er ook bunkers die nog steeds of opnieuw afgesloten zijn, waardoor hun interieur reeds goed beschermd is. Een individuele aanpak per bunker, afhankelijk van de mogelijkheden en noden, lijkt alvast de beste garantie op het voortbestaan van dit erfgoed.

Bekendheid en sensibilisering

De publiciteit die rond de tankgracht van Haacht werd gevoerd, laat alvast zien dat onbekendheid van de lijn (zie boven) in positieve zin kan omgeboogen worden en dat door herhaalde acties de aanwezigheid van de gracht een vanzelfsprekend karakter kan verwerven. Aan de troeven van de gracht voor de gemeente Haacht wordt immers niet meer getwijfeld.

Door de nadruk te leggen op het lijnvormige karakter van de lijn, kan het belang van de samenhang van alle elementen verduidelijkt worden. Vanuit deze actieve herontdekking kan ook de correcte historische rol van

de lijn geïllustreerd worden, zodat het duidelijk wordt waarom ze niet zo maar nutteloos was en waarom termen als 'monumentaliteit' en 'esthetiek' niet van toepassing zijn op deze aard van monumenten.

Ontsluiting

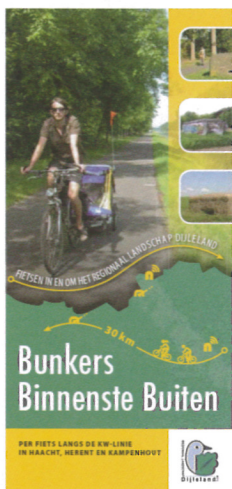
Doelstelling

Rekening houdend met de voorgaande bemerkingen werd rond de ontsluiting van de KW-lijn een publieksproject opgestart door Regionaal Landschap Dijleland vzw, de Werkgroep K.W.-stelling, Heemkunde Vlaams-Brabant vzw, Toerisme Vlaams-Brabant en het Simon Stevin Vlaams Vestingbouwkundig Centrum vzw. Daarbij was het de bedoeling om het brede publiek op een eenvoudig toegankelijke manier de bunkerlijn te leren kennen en het te wijzen op de onderlinge samenhang van de verschillende losstaande elementen. De partners vonden dat ook het hergebruik als onderdeel van de verdere evolutie niet vergeten mocht worden.

Uitbouw van het project

De ruggengraat van het project wordt gevormd door de website www.kwlinie.be en een databank waarin de gegevens van de meeste bunkers en andere objecten van de lijn verzameld worden (ligging, toestand enzovoort). Het leek ons echter belangrijk dat ook het brede publiek met deze databank in aanraking kon komen. Hiervoor werd een publieksgedeelte van de databank in een Google Maps-omgeving uitgewerkt. De bezoekers kunnen zo aan de hand van een aantal eenvoudige selecties op een duidelijke manier de structuur en de verschillende facetten van de stelling leren kennen. De website zelf dient als portaal voor informatie over de KW-lijn (historisch kader, typologie en uitzicht van bunkers enzovoort) en over het erfgoedproject.

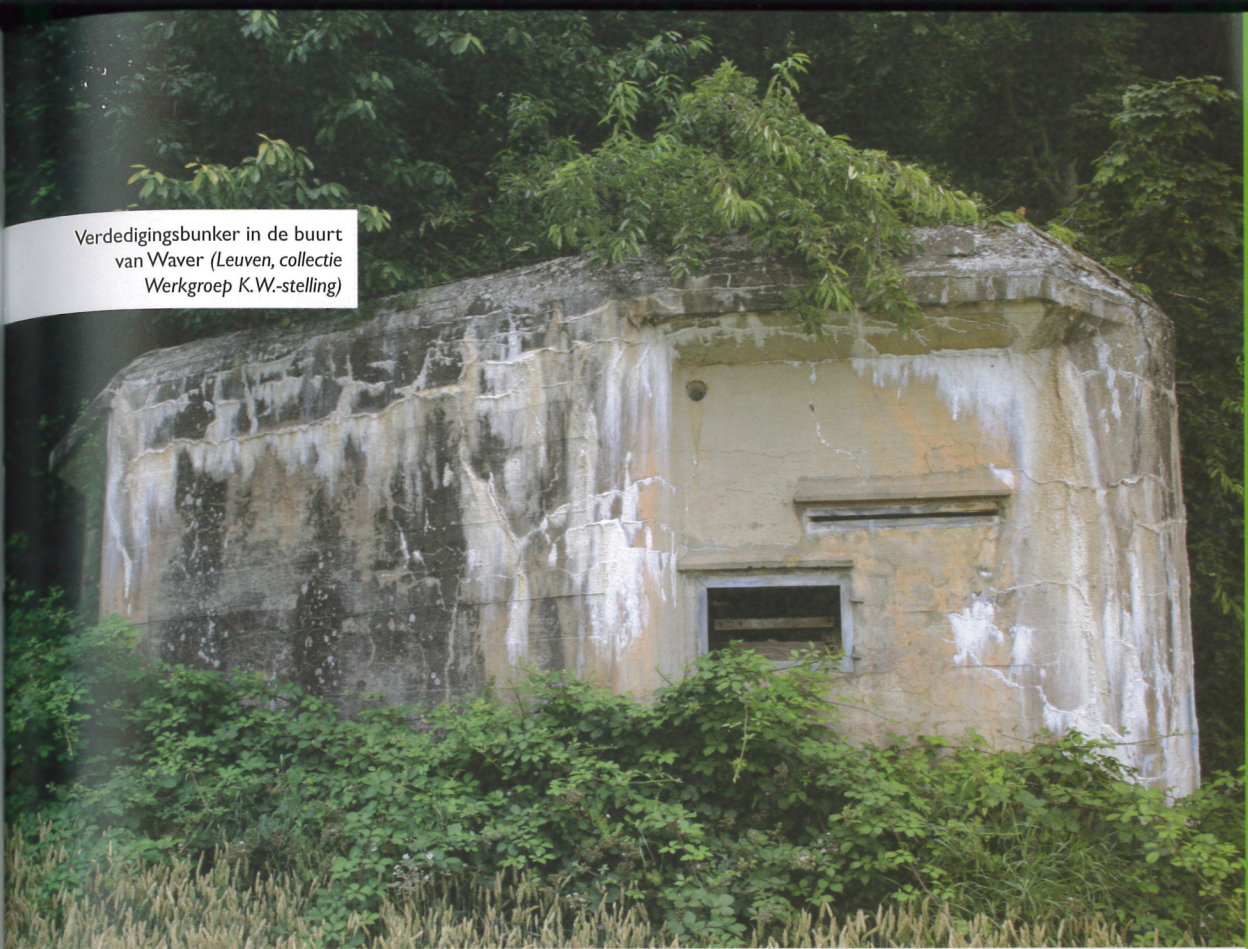
Voorts werd een fietsroute van ongeveer dertig kilometer ontwikkeld met als bedoeling het brede publiek ook direct met het oorlogserfgoed in contact te brengen. De kleine lus vertrekt in Wespelaar en voert de fietsers naar de verdedigende bunkers van het 'antitankcentrum', de verdedigingslijn en de meerpalen voor Cointet-elementen. Door een aansluiting met de tankgracht blijft het mogelijk om ook dit deel van de lijn te verkennen. De

Cover van de fietsbrochure

Verdedigingsbunker in de buurt
van Waver (Leuven, collectie
Werkgroep K.W.-stelling)

Telefoonbunkertje aan het kanaal
Leuven-Mechelen (Leuven, collectie
Werkgroep K.W.-stelling)

grotere lus voert de fietsers langs de ver uit elkaar staande bunkers van het communicatienetwerk.

Een begeleidende fietsbrochure biedt verder informatie over de historische, de ligging van de lijn in het landschap (bijvoorbeeld de rol van het kanaal Leuven-Mechelen als obstakel) en het hergebruik. Ook in een aantal informatiepanelen wordt voorzien.

Conclusie

Om van de restanten van de KW-lijn permanente en opvallende monumenten uit het verleden te maken, zijn volgende elementen cruciaal:

- Behoud van de elementen in hun context en onderlinge samenhang.
- Bescherming met begrip voor de hedendaagse context en met respect voor de goodwill van de eigenaars.
- Een algemene sensibilisering en ontsluiting waarbij het historische verhaal gekapseld wordt in een hedendaagse recreatieve en 'nuttige' omgeving.

Door de samenwerking tussen de verschillende partnerverenigingen konden de verschillende expertises maximaal benut worden om dit project te doen slagen. Daarom hopen wij dat dit project als katalysator kan dienen voor verdere acties rond het thema oorlogserfgoed.

Dank

De auteurs wensen uitdrukkelijk het Forum voor Erfgoedverenigingen vzw en de Vlaamse overheid (Ruimte en Erfgoed) te danken, zonder wier hulp dit project nooit op deze manier gerealiseerd had kunnen worden.

Koenraad Demarsin, Werkgroep K.W.-stelling

Koen Berwaerts, Regionaal Landschap Dijleland vzw

Tim Deleu, historicus

Julien Cannaearts en Tom Sels, Simon Stevin Vlaams Vestingbouwkundig Centrum vzw

Noten

- 1 Casteels, R. en Vandegoor, G., *1940 in de regio Haacht. De Belgische eenheden op de K.W.-stelling*, Winksele, 2002, p. 3–5.
- 2 Cannaearts, J., *De antitankgracht van Haacht in Vesting, 1992–3*, 3 (resp. 1), p. 1–3.
- 3 Cannaearts, J., *De antitankgracht van Haacht in Vesting, 1992–3*, 3 (resp. 1), p. 4–5.
- 4 Casteels, R. en Vandegoor, G., *1940 in de regio Haacht. De Belgische eenheden op de K.W.-stelling*, Winksele, 2002, p. 139–168 en 288–289.
- 5 Casteels, R. en Vandegoor, G., *1940 in de regio Haacht. De Belgische eenheden op de K.W.-stelling*, Winksele, 2002, p. 175–287.
- 6 Casteels, R. en Vandegoor, G., *1940 in de regio Haacht. De Belgische eenheden op de K.W.-stelling*, Winksele, 2002, p. 129–135.
- 7 Deleu, T. *De KW-Stelling tussen Haacht en Leuven*, onuitgegeven paper K.U.Leuven, Faculteit Letteren, Departement Geschiedenis, Leuven, p. 8–9.
- 8 <http://www.knack.be/nieuws/cultuur/drie-unieke-oorlogsbunkers-van-sloop-gered/site72-section44-article31732.html>
- 9 Casteels, R. en Vandegoor, G., *1940 in de regio Haacht. De Belgische eenheden op de K.W.-stelling*, Winksele, 2002, p. 132–133.
- 10 <http://www.natuurpunthaacht.be/natuurgebieden%20antitankgracht.html>
- 11 *Belgisch Staatsblad*, 6/12/1998: http://www.ejustice.just.fgov.be/doc/rech_n.htm
- 12 Vlaams Parlement, *Handelingen Commissievergadering voor Leefmilieu en Natuur, Landbouw, Visserij en Plattelandsbeleid en ruimtelijke Ordening en Onroerend Erfgoed*, 6 november 2008, Doc. Co56-LEE7. (Voorlopige Niet-Gecorrigeerde Versie.)